

Виробництво сої в умовах інтеграційних процесів в Україні

Постановка проблеми. На нинішній час соя є однією з найпривабливіших культур для виробників завдяки сприятливій кон'юнктурі зовнішнього і внутрішнього ринків, зумовленої збільшенням світової потреби в рослинному білку. Проте виробничий та експортний потенціал багатьох сільськогосподарських культур в Україні, у тому числі й сої, нині використовується недостатньо.

Освоєння нових ринків збуту аграрної продукції потребує використання нових інструментів сприяння нарощуванню експорту та захисту експортерів.

Мета статті – дослідити інтеграційні процеси при виробництві сої в Україні й можливості використання їх для поліпшення економічних результатів господарювання товаровиробників в аграрній сфері економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економіки виробництва та функціонування ринку олійних культур і продуктів їх переробки були предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, таких як П.О. Антоноук [1], О.В. Боднар [2], Т.В. Куць [3], С.А. Стасіневич [3], О.М. Шпичак [3], С.М. Концеба [8], наукових публікацій у журналах й інших виданнях [4-7, 9-13].

Проте ці питання залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження, зокрема стосовно інтеграційних процесів на європейському ринку олійних, насамперед сої та продуктів її переробки.

Виклад основних результатів дослідження. Вже багато століть соя належить до стратегічних культур світового землеробства, оскільки задовольняє найрізноманітніші

потреби людини. Вона входить до переліку чотирьох головних сільськогосподарських культур (кукурудза, пшениця, рис, соя). Це унікальна кормова, продовольча, лікарська і технічна культура. У світі розуміють цінність цієї культури й площі під нею невпинно зростають.

Якщо у 2003 році світове виробництво соєвих бобів становило 186,8 млн т, то у 2015-му – 319 млн т, тобто зросло у 1,7 раза. Основними виробниками сої, за даними USDA, у 2015 році були такі країни: США (107 млн т), Бразилія (100 млн т), Аргентина (57 млн т), Китай (12 млн т), Парагвай (8,8 млн т), Індія (8,0 млн т), Канада (6,2 млн т), Україна (3,9 млн т).

Показники рентабельності виробництва сої в Україні упродовж 2013-2015 років знаходилися в межах 15,8-38,6 %, тобто за ними серед основних сільськогосподарських культур соя, за винятком 2015 року, поступалася лише соняшнику. Іншими чинниками, які приваблюють виробників, є добрі перспективи щодо збуту продукції та можливість подальшого збільшення площі її посіву.

Дані таблиці 1 показують, що виробництво сої в Україні набуло розвитку порівняно недавно. У 2000 році валовий збір бобів становив лише 64,4 тис. т. За період із 2000 по 2015 рік він зріс у 61 раз, а з 2010 до 2015 року – у понад 2,3 раза – з 1,68 до 3,93 млн т.

При цьому значну увагу культурі приділяють не лише великі, а також дрібні й середні сільськогосподарські виробники. У 2015 році порівняно з попереднім роком посівні площі в Україні зросли на 19 %, незважаючи на те, що динаміка світових цін на сою залишалася негативною. Представники галузевої асоціації очікують, що посівні площі під соєю в Україні у 2020 році перевищать 2,35 млн га, урожайність зросте до

22 ц/га, валовий збір може становити майже 5,2 млн т.

Нині вітчизняне птахівництво, свинарство, молочне скотарство майже повністю переведені на споживання шроту з української

сої. Якщо у 2007 році в Україну було імпортовано понад 150 тис. т соєвого шроту, то у 2008 – 130, у 2009 – 80, у 2010 – 41, у 2015 році – лише 1,5 тис. т.

1. Основні показники виробництва сої в Україні

Показник	1990 р.	2000 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2000 р., разів	Прогноз на 2020 р.
Зібрана площа, тис. га	87,8	60,6	1412,4	1351,0	1792,9	2135,6	35,2	2350,0
Валовий збір, тис. т	99,3	64,4	2410,2	2774,3	3881,9	3930,6	61,0	5170,0
Урожайність, ц/га	11,3	10,6	17,1	20,5	21,6	18,4	1,7	22,0

Джерело: Дані Державної служби статистики України за відповідні роки.

Одним із важливих чинників, що сприяв розвитку виробництва сої в Україні, є діяльність створеної у 2003 році асоціації „Українська асоціація виробників і переробників сої” на чолі з В.Н. Тимченком. На неї було покладено завдання здійснювати на практиці заходи щодо реалізації галузевої програми „Соя України 2008-2015”, затвердженої спільним наказом Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук від 28.05.2008 р. № 336/53.

До компетенції галузевої асоціації були віднесені питання стосовно підготовки пропозицій щодо розвитку й забезпечення функціонування системи насінництва; проведення моніторингу ринку насіння і товарних бобів сої, матеріально-технічних ресурсів для галузі; впровадження у виробництво прогресивних технологій з вирощування, переробки, зберігання та реалізації сої; забезпечення ефективного використання інвестицій у розвиток соєвого ринку України; вивчення і поширення досвіду країн, які розробляли й виконували державні програми з виробництва сої, та ін.

Керівництвом Асоціації у співпраці з НААН, а саме з Інститутом кормів та сільськогосподарства Поділля, були організовані районні семінари та навчання щодо технологій вирощування й переробки сої. Наприклад, у 2012 році було проведено понад 90 семінарів, їх відвідали майже 6,3 тис. осіб. Крім того, започатковано міжрайонні навчання.

Нині у співпраці з Інститутом кормів Асоціація розробляє плани взаємодії з одноосібними господарями з метою підвищення

врожайності на найменших за розміром полях. Завданням є навчити її дрібних фермерів використовувати сою у кормовиробництві, що сприятиме зростанню внутрішньої переробки соєвих бобів та підвищенню продуктивності тваринництва в результаті поліпшення якості кормів. Проте варто зазначити, що нині зростання собівартості виробництва і цін на продукти переробки соєвих бобів, насамперед внаслідок девальвації гривні, а також цінова ситуація на ринках продукції тваринництва ускладнюють його розв’язання.

Прикладом успішної взаємодії науки й виробництва також є діяльність бізнес-групи, у складі якої особливе місце займає НДІ сої, створений у лютому 2005 року за ініціативи віце-президента Української асоціації виробників і переробників сої А. Пилипенка – нині президента НДІ сої – на базі компанії „Арніка”. Інституту сої відведено 38 га землі в Глобинському районі Полтавської області для роботи з селекції та первинного насінництва сої. У 2015-2016 роках компанією інвестовано близько 8 млн грн у будівництво нового лабораторного корпусу. Надавалася й інша фінансова підтримка, зокрема на придбання спеціалізованого селекційного комбайна Haldrup.

Агропромислова група працює над збільшенням глибини переробки сої, створенням технологій і нарощуванням потужностей для виробництва органічних комбікормів. Перед Інститутом стоїть завдання у 2017 році запропонувати ринку органічне насіння сої [4].

Можна стверджувати, що саме інтеграція наукових установ та виробництва соєвих бобів значною мірою забезпечила темпи його зростання, а також розвитку ринку сої, вона має бути прикладом для наслідування іншим галузевим асоціаціям.

Упродовж останніх років спостерігається конфлікт між зростаючими потребами переробних підприємств і стрімким розширенням експорту. У 2014/15 МР експорт соєвих бобів з України становив 2421,9 тис. т. Порівняно з 2010/11 МР він зріс у 5,4 раза. І хоча Україна має значні потужності для переробки бобів сої, їхнє виробництво стає експорторієнтованим. Якщо у 2013/14 МР експорт становив 45 % від загального обсягу їх виробництва, то у наступному 2014/15 МР було експортовано 62 % вироблених бобів сої й приріст експорту на 6,6 % перевищив приріст виробництва. Цьому сприяли відсутність експортних обмежень в Україні та стабільний попит з боку країн Європи й Азії.

Підприємства, що переробляють сою, знаходяться майже виключно у приватній власності, дані стосовно них захищені законодавчими вимогами щодо конфіденційності інформації. Експертні оцінки їхніх потужностей суттєво різняться. За даними інформаційно-аналітичного агентства „АПК-Информ” у цілому вони оцінюються майже у 2,8 млн т на рік, що у 9 разів перевищує рівень 2005 року, тобто підприємства України у 2015/16 МР могли б переробити понад 70 % валового збору сої. При цьому 93 % зазначених потужностей володіють 28 найбільших переробних заводів України. Серед них вісім підприємств мають середньорічні потужності в межах 100-375 тис. т на рік, сім заводів – від 35 до 100, 11 заводів – від 16 до 35 тис. т. Найбільшими переробниками сої є Вінницький ОЖК (Vioil), Катеринопільський елеватор (МНР), Протеїн Продакшн (Greenstone), Глобинський переробний завод (Астарт), Оліяр (ПП Оліяр), Каховка Протеїн Агро (Group DF), Пологівський ОЕЗ (Von Sass AG). Проте завантаженість існуючих потужностей низька. На нинішній час вона не набагато перевищує 40 % [6]. Такий рівень завантаженості загострює конкуренцію серед переробників, що опосередковано впливає на рівень закупівельних

цін. На думку експертів, існуючі ціни продажу соєвих бобів є одними з найвищих серед внутрішніх цін держав світу.

Одним із напрямів розв'язання даної проблеми є розвиток агропромислової інтеграції, який нині демонструють окремі аграрні холдинги. Як приклад, агропромхолдинг Астарт у 2014 році реалізував проект будівництва комплексу з переробки сої потужністю 700 т за добу (приблизно 220 тис. т щорічно) в м. Глобино Полтавської області. У середньому за рік завод виробляє 160 тис. т вископротеїнового шроту, 40 – соєвої олії та 10 тис. т гранульованої оболонки. Виготовлену олію експортують переважно в Китай. Крім потужностей із переробки до складу комплексу входить також елеватор місткістю 42 тис. т.

Завод має сучасне високотехнологічне обладнання і є одним із найкращих в Європі, вироблена ним продукція відповідає міжнародним стандартам: ISO 9001:2008 „Система управління якістю”, ISO 14001:2004+Cor.1:2009 „Система управління охороною зовнішнього середовища”, OHSAS 18001:2007 „Система управління безпечністю праці”, ISO 22000 „Система управління безпечністю продукції”, а також FSSC 22000 „Система харчової безпеки”.

Проте соєю власного виробництва підприємство нині забезпечене лише приблизно на 50 %, оскільки у 2015 році цією культурою були зайняті лише 62 тис. га. Тому значну кількість бобів Астарт закуповує у зовнішніх постачальників. Із цією метою агропромхолдинг співпрацює з дрібними товаровиробниками, укладаючи угоди, за якими забезпечує їх насінням і засобами захисту рослин. Така співпраця операторів ринку соєвих бобів в умовах загострення конкуренції є взаємовигідною й має набути поширення в Україні.

Іншим прикладом вертикальної інтеграції може стати діяльність корпорації „Сварог Вест Груп”, яка також планує побудувати завод із переробки бобів сої потужністю 100-110 т на добу. Корпорація матиме можливість забезпечити новий завод власною сировиною та контроль її якості. Агропідприємства „Сварог Вест Груп” вирощують негенно-модифіковану сою, попит на про-

дукти переробки якої досить високий як на внутрішньому, так і зарубіжному ринках. Для задоволення зростаючого внутрішнього й зовнішнього попиту на високобілкові продукти поряд з виробництвом соєвого шроту

та олії на заводі можна буде здійснювати глибоку переробку сої [7].

Із загального обсягу експорту у 2015 році, який становив 2,2 млн т, 77,4 % соєвих бобів надійшли в країни Азії, 15,5 – Європи, 5,8 – Африки, 1,4 % – у країни СНД (табл. 2).

2. Експорт сої та продуктів її переробки з України

Продукція	2010 р.		2012 р.		2015 р.	
	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США	тис. т	млн дол. США
Соєві боби – усього	449,4	174,2	1480,9	701,9	2199,0	805,4
У тому числі: країни СНД	66,8	28,5	52,3	24,1	30,2	11,0
Азія	127,3	48,3	209,4	102,2	1701,6	623,7
Африка	36	15,0	219,7	104,5	126,7	45,3
Південна та Північна Америка	28,2	10,7	0,0	0,0	-	-
Європа	191,2	71,8	999,4	471,1	340,5	125,4
Частка країн ЄС, %	42,5	41,2	67,5	67,1	15,5	15,6
Соєва олія – усього	46,4	39,6	57,8	59,2	154,3	106,9
У тому числі: країни СНД	5,7	5,3	6,2	7,0	4,0	2,9
Азія	-	-	6,3	5,7	88,2	61,9
Африка	3	2,4	1,3	1,2	6,2	4,4
Європа	37,6	31,9	44,0	45,3	55,9	37,7
Частка країн ЄС, %	81	80,6	76,2	76,5	36,2	35,3
Макуха і шроту – усього	4,6	1,7	14,8	7,9	261,9	103,0
У тому числі: країни СНД	3,7	1,6	13,8	7,4	153,8	62,1
Азія	-	-	0,1	0,0	88,1	34,7
Європа	0,9	0,1	0,9	0,4	20,0	6,2
Частка країн ЄС, %	19,6	5,9	6,1	5,6	7,6	6,0
Разом продукції	×	215,5	×	769,0	×	1015,3
У тому числі у країни ЄС	×	103,8	×	472,8	×	169,3
Частка країн ЄС, %	×	48,2	×	61,5	×	16,7

Джерело: Дані Державної служби статистики України за відповідні роки.

Збільшується експорт також продуктів переробки соєвих бобів. У 2003 році обсяг експорту соєвої олії становив лише 3,9 тис. т, до 2015 року він зріс майже у 40 разів і становив 154,3 тис. т. Найбільше у зазначений період зріс експорт соєвого шроту – від 167 т у 2003-му до 262 тис. т у 2015 році, тобто у понад півтори тисячі разів. Порівняно з попереднім роком він збільшився у понад два рази. Ці дані показують, що українська соя знаходить нові ринки збуту й користується попитом не лише як сировина. Наразі наша країна є найбільшим виробником сої в Європі та займає 8-ме місце у світі за обсягами її експорту.

Проте дані таблиці 2 відображають процес значного скорочення останніми роками обсягу експорту соєвих бобів з України в Європу і тенденцію до втрати європейського ринку. У 2012 році частка експорту сої у країни ЄС становила майже 68 % його зага-

льного обсягу, проте за три роки вона скоротилася до 15,5 % у 2015 році, або в абсолютному виразі – майже у три рази (з 999,4 до 340,5 тис. т). Ця ситуація має викликати занепокоєння, оскільки щорічна потреба західноєвропейських країн для забезпечення основної частини протеїну в харчовій промисловості становить понад 40,5 млн т сої та соєвого шроту, з них приблизно 20,3 млн т соєвого шроту й 12 млн т соєвих бобів країни ЄС імпортують із Північної та Південної Америки.

Однією з причин скорочення співпраці з ринками Західної Європи є високі вимоги її країн до якості й безпечності імпортованої сировини та продуктів переробки. Понад 65 % споживачів регіону стурбовані генетично модифікованим походженням сої. Згідно із законодавством України виробники не мають права вирощувати генетично модифіковану сою. Водночас, на думку окремих

експертів, до цієї категорії може належати приблизно 60-70 % вирощених бобів. Закон щодо вирощування генетично модифікованих культур в Україні існує, його реалізацією мають займатися чотири міністерства: аграрної політики та продовольства, охорони здоров'я, екології та природних ресурсів, освіти та науки. Проте досі не сформована відповідна нормативна база: окремі документи Кабінету Міністрів стосовно ГМО не узгоджуються між собою, не відпрацьовано передбачену в законі систему реєстрації генетично модифікованих культур, інші нормативні документи.

Тому нині основні обсяги експорту соєвих бобів значною мірою переорієнтовано на Туреччину, Єгипет, Іран. У перспективі Україна може відповідно до попиту постачати за різними напрямками як не сертифіковану за генетичною модифікацією продукцію, так і сертифіковану, насамперед, в Європу, якщо враховуватиме, що переважна більшість країн ЄС своїм пріоритетом визначила споживання продукції з не-ГМ сої.

Із метою забезпечення потреб європейських країн у не-ГМ сої окремі з них створили асоціацію „Дунайська Соя” та запрошують українських фермерів і переробників до активної співпраці. Членство в асоціації передбачає можливість реалізації негенномодифікованої сої на \$20-80 за тону дорожче, ніж генномодифікованої. Біржові експортні ціни на не-ГМ високопротеїновий соєвий шрот упродовж останнього року залишаються стабільними й на € 50-70 за тону вищими порівняно з ГМ-продукцією.

Загалом вирощувана в Європі соя не містить ГМО, але невелика їх частина все ж присутня. Нині попит на не-ГМ сою у Західній Європі становить понад 5 млн т на рік (або 15 % від загального попиту на сою). Традиційним постачальником цього виду сої упродовж багатьох останніх років була Південна Америка, переважно Бразилія. Проте вона поступово втрачає цей статус через перезапилення рослин і різке скорочення площі, на якій можна вирощувати не-ГМ сою.

Європейські виробники, переважно з Італії, Сербії, Австрії, Румунії та Хорватії, наразі забезпечують лише третину від загальної потреби в не-ГМ сої (1,5-2 млн т). Вод-

ночас щоразу більше ритейлерів у Німеччині, Швейцарії й Австрії оголошують про намір замінити існуюче постачання на користь стало вирощеної та регіонально сертифікованої продукції. Отже, протягом наступних 10 років попит на не-ГМ продукцію європейських виробників має зростати.

„Дунайська Соя” пов'язує усі ланки виробничо-збутового ланцюга, починаючи від виробництва не-ГМ насіння до готових продуктів харчування тваринного й рослинного походження. Знак „Дунайська Соя” на продукції означає, що в даному товарі використовується не-ГМ соя контрольованого походження з Дунайського регіону. Одержання права на використання бренду відбувається на трьох рівнях: вступ до асоціації, підписання контракту і сертифікація продукції.

Асоціація „Дунайська Соя” наразі об'єднує понад 150 членів з 15 країн Європи. Штаб-квартира асоціації розташована у Відні; регіональні офіси діють у м. Новий Сад (Сербія) та м. Бухарест (Румунія). Представництва асоціації є у Швейцарії й Італії. Крім дотримання принципів трудового права, захисту рослин і заборони вирощування сої на окремих територіях, наприклад, у природоохоронних зонах, одним з основних критеріїв діяльності асоціації є регіональне виробництво. Для України це означає, що лише соя, яку вирощують на територіях Закарпатської, Чернівецької, Вінницької, Одеської, Львівської, Тернопільської, Хмельницької та Івано-Франківської областей, може одержати сертифікацію „Дунайської Сої”.

Водночас у листопаді 2015 року оприлюднено стандарт „Європейська соя”, що ґрунтується на Методичному посібнику з виробництва „Дунайської сої”. Це відповідно дозволяє сертифікувати сою в усій Європі. Гарантований статус „Без ГМО”, прослідковуваність, регіональне вирощування й сталие виробництво є основою критеріїв якості „Дунайської сої” та „Європейської сої”.

Нині серед дійсних членів асоціації „Дунайська соя” є лише кілька представників агровиробників і переробників сої з України. Це, насамперед, корпорації „Сварог Вест Груп”, „ТАС Агро”, АТК, Агросем. Ємність європейського ринку не-ГМ сої значно перевищує потенційні можливості даних опе-

раторів, тому зазначений напрям зовнішньо-економічної інтеграції є важливим та перспективним для розвитку ринку сої.

Висновки. Інтеграційні процеси при виробництві сої в Україні відіграють важливу роль, сприяючи розвитку галузі й поліпшенню фінансового стану аграрних підприємств. Внутрішні інтеграційні процеси знайшли своє відображення через створення асоціації „Українська асоціація виробників і переробників сої”. Можна стверджувати, що саме ця інтеграція наукових установ та виробництва значною мірою забезпечила існуючі темпи його зростання, а також розвиток ринку сої.

Недостатня завантаженість наявних в Україні переробних потужностей за існуючої тенденції зниження рівня експортних цін останніми двома маркетинговими роками опосередковано впливає на ринок, зумов-

люючи надмірне зростання внутрішніх цін на соєві боби внаслідок загострення конкуренції між переробниками, недоодержання сукупної доданої вартості. Одним із напрямів розв’язання даної проблеми є розвиток агропромислової інтеграції, який нині демонструють окремі аграрні холдинги.

Зовнішньоекономічні інтеграційні процеси мають бути спрямовані на запобігання втраті європейського ринку українськими виробниками та переробниками сої. Така тенденція спостерігається останніми роками, оскільки країни ЄС віддають перевагу екологізації сільгоспвиробництва та якісним і корисним для здоров’я продуктам харчування. Зупинити її може активна участь українських агровиробників у міжнародних асоціаціях „Дунайська Соя” та „Європейська соя”.

Список використаних джерел

1. Антонюк П.О. Аналіз впливу державного регулювання на ринок олійножирової продукції в Україні / П.О. Антонюк, В.М. Лисюк, О.П. Антонюк // Економіка харчової промисловості. – 2013. – № 2. – С. 34-39.
2. Боднар О.В. Перспективи збільшення доданої вартості на ринку соєвих бобів і продуктів їх переробки в Україні / О.В. Боднар, А.Л. Педорченко // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 51-60.
3. Економіко-організаційні засади виробництва біопалива як напрям оптимального вирішення енергетичних та продовольчих проблем в Україні / Шпичак О.М., Стасіневич С.А, Куць Т.В. та ін., за ред. акад. НААН О.М. Шпичака. – К.: Нічлава, 2011. – 410 с.
4. Максак О. Будем крупнейшим органическим агрохолдингом Европы! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukragroconsult.com/news/budem-krupneishim-organicheskim-agroholdingom-evropy-oleg-maksak-glavnyi-ispolnitelnyi-direktor-biznes-gruppy-arnika>.
5. Маслак О. Соеві жнива 2015 / О. Маслак // Агробізнес сьогодні. – 2015. – № 20(315). – С.10-12.
6. Платонова А. Соевая лихорадка: переработка vs экспорт?! [Електронний ресурс] / А. Платонова. – Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1069244#.V5YLpcaeGMM>.
7. «Сварог Вест Груп» планує будівництво заводу з переробки сої // <http://agravery.com/uk/posts/show/svarog-vest-grup-planue-budivnictvo-zavodu-z-pererobki-soi>.
8. Тонюк М.О. Шляхи підвищення економічної ефективності виробництва насіння олійних культур у регіоні / М.О. Тонюк, С.М. Концеба // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 28-33.
9. Українська соя на європейському ринку // Сварог. – 2015. – № 2. – С.20-23.
10. EU food law: a practical guide / ed. K. Goodburn. – Cambridge: Woodhead Publishing Limited; Boca Raton: CRC Press LLC, 2001. – 256 p.
11. <http://www.donausoja.org/uk/home>.
12. Oilseeds: World Markets and Trade / Foreign Agricultural Service. Office of Global Analysis // USDA. – January 2016.
13. Production, Supply and Distribution Online [Електронний ресурс] / <http://apps.fas.usda.gov/psdonline/psdHome.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 30.05.2016 р.

* * *